Korta meddelanden

Slutordet på Trollhättebrakteaten IK 639

Av Staffan Fridell

År 2009 hittade man en guldbrakteat i Trollhättan som fick katalognumret IK 639 (fig. 1). Den har typologiskt daterats till tiden omkring 500 e.Kr. eller början av 500-talet (Schuhmann 2016, s. 447). Runorna är tydliga och läsningen är inte omtvistad. Inskriften publicerades med grundlig kommentar i *Fornvännen* 2013 (Axboe & Källström 2013). Den lyder i translittererad form:

· e̯ê̯krilaR · mariþeubaR haite · wrait alaþo

Inskriftens början ska utan tvekan transkriberas som: *Ek erilaʀ Mariþeuƀaʀ haitē* 'Jag erilen heter M.' (Axboe & Källström 2013, s. 165). Det verkar alla vara ense om. Mansnamnets etymologi är visserligen något omdiskuterad men den frågan går jag inte in på här.

Ordet **wrait** har de flesta forskare tolkat som första person singularis preteritum av verbet *wrītan* 'skriva'. Men det har funnits olika uppfattningar om de sista runorna **alaþo**. Magnus Källström (Axboe & Källström 2013, s. 166f) föreslår att det är frågan om ett icke belagt ord **alaþō*, en avledning till verbet **alan* 'föda, nära'. Han tänker sig att detta **alaþō* här betyder "'kraftgivande formel' eller något liknande" (s. 167). Svagheterna med tolkningen är dels att ordet annars är obelagt (Düwel & Nedoma 2023, s. 59), dels att betydelsen känns krystad och konstruerad för att kunna passa som objekt till *wrait* (Düwel 2020, s. 46).

Roland Schuhmann (2016) delar upp i två ord *ā laþō* med prepositionen i adverbiell användning, så att kontexten blir 'Jag skrev härpå [på brakteaten] **laþo**'. Huvudinvändningen är att man väntar sig formen *an* av prepositionen i en så tidig inskrift (Düwel 2020, s. 49; Düwel & Nedoma 2023, s. 60). Jurij Kuzmenko (2017) och Klaus Düwel (2020) antar att **wrait a laþo** ska förstås som *wrait ansuʀ laþō* 'jag asen/guden skrev en inbjudan' med **a** som begreppsruna, vilket förefaller som en långsökt *ad hoc*-lösning. Bernard Mees (2014) och Simon Poulsen (2020) vill se **wraita** som första person singularis preteritum av verbet *wrītan*, till vilket det dock finns endast mycket svaga paralleller. Alla säkra motsvarande former av starka verb har ändelselös form (Düwel & Nedoma 2023, s. 60).

Fig. 1. Guldbrakteat (IK 639) funnen i Trollhättan 2009. Foto: Sanna Stahre, Statens historiska museer. – Golden bracteate found in Trollhättan 2009.

Eftersom alla ovanstående förklaringar, på ett eller annat sätt, är problematiska vill jag nu föreslå en alternativ tolkning, nämligen att läsa runorna baklänges som **oþala** *ōþala* 'odal, (jord) egendom, fäderne'. Det är den förväntade urnordiska formen av ordet och det stämmer också dateringsmässigt med att slutvokalen *a* antas falla bort omkring 500 e.Kr. (Bjorvand & Lindeman

2019, s. 900). Ordet är äldst neutrum och formen här skulle formellt kunna vara antingen nominativ eller ackusativ singularis. Det är tidigare inte belagt i urnordiska, men är annars vanligt i germanska fornspråk, dels som substantiv för ett centralt germanskt begrepp (Zachrisson 2017), dels som benämning på ᛟ-runan. Det nämns också i fyra nordiska vikingatida inskrifter: **oþali** (dat. sg.) N 210 Oddernes, **oþli** (dat. sg.) N 236 Sele, **uþal** (nom. sg.) U 130 och **uþoli** (dat. sg.) Sö 145 (försvunnen runsten). Den senare formen har analogiskt **o** från pluralformen **oðol* < **ōþalu* som även förklarar det vanliga fornsvenska *odhol* (Noreen 1904 § 386.3).

I inskriftens kontext blir det svårt att se ordet som objekt till *wrait*, utan i stället får man uppfatta det som ett ensamstående kraftfullt ord i likhet med *alu* (med omdiskuterad betydelse), *auja* 'lycka', *fehu* 'egendom', *jara* 'god årsväxt, äring', *laþu* 'inbjudan', som står i urnordiska och andra forngermanska runristningar, ofta som uttryck för en önskan eller bön eller besvärjelse om det som ordet står för. För *ōþala* skulle det kunna vara en önskan om att den fäderneärvda jordegendomen ska fortbestå.

Tolkningen innebär att verbet står ensamt i ristarformeln utan objekt, vilket dock har paralleller (jfr Düwel & Nowak 2011, s. 398ff): **ik akaR fahi** *Ek Akar fahi* 'Jag A. ristar' IK 11 Södra Åsum, **ek fakaR f** *Ek Fakar fahi* 'Jag F. ristar' IK 3340 Femø, **bidawarijaR talgidai** *Bidawarijar talgidē* 'B. ristade' KJ 13a Nøvling, **lamo talgide** *Lamō talgidē* 'L. ristade' DK Sj 79 Skovgårde, **… daR faihido** *…dar faihidō* 'Jag…ristade' KJ 60 Vetteland, **stainawarijaR fahido** *Stainawarijar fahidō* 'Jag S. ristade' KJ 73 Rö.

Runinskrifter på nordiska brakteater med meningsfulla texter (totalt 32 inskrifter) kan vara skrivna antingen från vänster till höger (12 inskrifter, dvs. 37 %) eller från höger till vänster (18 inskrifter, dvs. 56 %). Två inskrifter (dvs. 6 %) – IK 58 Fyn och IK 166 Skrydstrup – har vardera två runföljder i motsatt riktning och använder alltså både högerriktning och vänsterriktning. Detta kan jämföras med siffrorna för övriga urnordiska ristningar under perioden 400–600 (totalt 25 inskrifter) där de högerriktade har 64 % (16 inskrifter), de vänsterriktade 24 % (6 inskrifter) och de med båda skrivriktningarna har 12 % (3 inskrifter) (Fridell manus). Trollhättebrakteaten tillämpar vänsterriktning.

Det finns ett samband mellan skriftriktningen och de enskilda runornas riktning på så sätt att de runor som har en tydlig riktning har bistavarna vända åt samma håll som skriftriktningen. Man ser ofta att runor med vänsterriktade bistavar i vänsterriktade inskrifter kallas för *vänderunor*. Men den termen borde reserveras för enstaka runor som har bistavarna vända åt motsatt håll som skriftriktningen. Här på Trollhättebrakteaten är det, som jag tänker mig, inte fråga om vänderunor utan runor som följer skriftriktningen och är vända med bistavarna i skriftriktningen men stavar ordet baklänges. Jonas Nordby (2018, s. 70f, 90ff) betraktar sådana runföljder som en typ av lönnrunor. Det finns historiskt bara några få tydliga fall av sådan medveten baklängesstavning. Ett tidigt exempel är från en gåta i Exeterboken från 900-talets slut där fyra ord stavas baklänges med runor (Nordby 2018, s. 70). Ungefär samtida är inskriften från Rimsø (DR 114) där slutet skrivs med baklängesrunor **ikam : tsrau : mas : iþua** [*d*]*auði sem wærst mægi* 'döden som värst för sonen' (Nordby 2018, s. 90). På en medeltida inskrift på en träpinne funnen i Oslo används också baklängesrunor **n/kih : þirþuk** *Guðrið hin* (Nordby 2018, s. 91).

Lönnrunor är väl belagda i vikingatida runinskrifter. Det finns inget principiellt som hindrar att man räknar med lönnrunor även i inskrifter med den äldre futharken (Zimmermann 2023).

Jag vill alltså läsa brakteaten från Trollhättan (IK 639) som

> **· e͡ęk̡rilaR · mariþeubaR haite · wrait oþala**
> *Ek erilar Mariþeuþar haitē wrait. Ōþala.*
> 'Jag erilen heter M. Jag ristade. Odal.'

Referenser

Axboe, M. & Källström, M., 2013. Guldbrakteater fra Trollhättan – 1844 og 2009. *Fornvännen* 108:153–171.

Bjorvand, H. & Lindeman, F. O., 2019. *Våre arveord: Etymologisk ordbok*. 3. utg. Oslo.

Düwel, K., 2020. Inschriften auf Goldbrakteaten und Goldsolidi. *NOWELE* 73:44–68.

Düwel, K. & Nedoma, R., 2023. *Runenkunde*. 5. Aufl. Berlin.

Düwel, K. & Nowak, S., 2011. Die semantisch lesbaren Inschriften auf Goldbrakteaten. *Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungzeit: Auswertung und Neufünde*. Heizmann, W. & Axboe, M. (Hrsg.). Berlin/New York.

Fridell, S., manus. Vektorialitet i urnordiska runinskrifter.

Kuzmenko, J. K., 2017. К интерпретации рунической надписи на брактеате из тролльхэттана II (IK 639) [Concerning the interpretation of the runic inscription on the bracteat from Trollhättan II (IK 639)]. *Indo-european linguistics and classical philology* 21:467–483.

Mees, B., 2014. On the typology of the texts that appear on migration-era bracteates. *Early Medieval Europe* 22:280–303.

Nordby, K. J., 2018. Lønnruner: Kryptografi i runeinnskrifter fra vikingtid og middelalder. Oslo.

Noreen, A., 1904. *Altschwedische Grammatik mit Einschluss des Altgutnischen*. Halle.

Poulsen, S., 2020. **Ek** [...] **wraitalaþo**. The Proto-Norse strong preterite 1sg ending in light of the Trollhättan II bracteate. *NOWELE* 73:21–43.

Schuhmann, R., 2016. Eine Neuinterpretation der abschließende Sequenz auf dem Brakteaten von Trollhättan. *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik* 76:447–454.

Zachrisson, T., 2017. The background of the odal rights: An archaeological discussion. *Danish journal of archaeology* 6:118–132.

Zimmermann, S., 2023. Runic cryptography in early epigraphic period (200–700). *HistoCrypt 2023: 6th International Conference on historical cryptography 20–22 June 2023, Munich*. Munich.

Staffan Fridell
S:t Olofsgatan 1 A
SE-753 10 Uppsala
staffrid@yahoo.com